

استخراج یک آکالوئید استروئیدی از بوکسوس هیرکانای ایرانی

دکتر عبدالمجید آیت‌اللهی^۱، دکتر حسین کمیلی‌زاده^۲

چکیده

سابقه و هدف: بوکسوس هیرکانا (*Buxus hyrcana*) یکی از گونه‌های جنس بوکسوس است. گونه‌های جنس بوکسوس به عنوان منابع آکالوئیدهای استروئیدی و دارای فعالیت بیولوژیک شناخته شده‌اند. افزون بر این در طب سنتی از عصاره‌های گونه‌های جنس بوکسوس برای درمان تب‌های مالاریایی مقاوم به گنه‌گنه و دردهای روماتیسمی و نقرس و نیز بیماریهای پوستی استفاده می‌شود. این فعالیت بیولوژیک و خواص درمانی ما را بر آن داشت تا به منظور استخراج ترکیبات یک آکالوئید استروئیدی، نمونه‌هایی از این گیاه را که در اطراف نوشهر واقع در شمال ایران جمع‌آوری شده بود، مورد بررسی فیتوشیمیایی قرار دهیم.

مواد و روش‌ها: تحقیق به روش EXPLORATORY انجام شد. گیاه جمع‌آوری شده در هوای آزاد بدون استفاده از نور و گرمای زیاد خشک گردید. و توسط آسیاب برقی به صورت پودر نرمی درآورده شد که در نهایت با استفاده متانل به روش ماسراسیون عصاره‌گیری و تغلیظ گردید. آزمایشهای مختلف نشان داد که عصاره متانلی حاوی آکالوئیدها، فلاونوئیدها، ترپنوئیدها و ساپروئیدها بود. به منظور استخراج آکالوئیدها، عصاره متانلی ابتدا با اسیدکلریدریک ۵٪ تا $pH=2$ اسیدی گردید و توسط کلروفرم به دو فاز کلروفرمی و آبی تبدیل شد. آزمایش نشان داد که فاز کلروفرمی حاوی مواد غیرآکالوئیدی بود. فاز آبی باقیمانده با افزودن آمونیاک تا $pH=9$ قلیایی گردید و به دنبال آن به وسیله کلروفرم مورد استخراج فرار گرفت. تست دراژندرف نشان داد که فاز کلروفرمی حاوی مواد آکالوئیدی بود. کروماتوگرافی ستونی فاز کلروفرمی، ماده ناخالصی را جدا ساخت که بعداً به وسیله کروماتوگرافی دو بعدی روی لایه‌های نازک خالص‌سازی شد.

یافته‌ها: ماده خاص سازی شده علاوه بر قابلیت جذب تابش ماوراء بنفش (UV) دارای نقطه ذوب $170-173^{\circ}C$

و چرخش ویژه $[\alpha]_D^{25} = +156^{\circ}$ و فرمول مولکولی $C_{21}H_{34}NO_7$ بود.

افزون بر این طیف جرمی‌اش نشان داد که آن جسم دارای جرم مولکولی $MW = 385$ است. همچنین طیفهای جرمی، IR و ^1H-NMR وجود گروه‌ها و پیوندهای $C=O$ (کتن)، $C-O$ و $O-H$ (الکل)، $N(CH_3)$ (آمین)، $C=CH_2$ (اگزوسیکلیک) و نیز حلقه‌های سسیکلوپروپانی و استروئیدی را در مولکول آن جسم به تأیید رساندند.

نتیجه‌گیری و توصیه‌ها: فرمول ساختاری که در یافته‌ها آمده است برای بوکسین ترسیم شد. ترکیب سیکلومیکروبوکسین نامگذاری شده است.

واژگان کلیدی: بوکسین، سیکلومیکروبوکسین، آکالوئید استروئیدی

۱. گروه فارماکوتوزی، دانشکده علوم پزشکی شهید بهشتی

۲. گروه شیمی دارویی، دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

مقدمه

بوکسوس (*Buxus*) یکی از جنس‌های تیردی بوکسسه است. بوکسسه تیره کوچکی از گیاهان گل‌دار و شامل ۵ جنس و ۱۰۰ گونه است که در مناطق گرم و معتدل کره زمین به صورت پراکنده یافت می‌شوند. اینها عموماً گیاهانی درختچه مانند و دارای برگهای کامل، پایا و گلهایی به دو نوع نر و ماده واقع بر یک پایه هستند. گلهای آنها فاقد گلبرگ و انواع ماده گلهای آنها نیز دارای مادگی مرکباز ۳ برگچه پیوسته به هم است. جنس بوکسوس دارای حدود ۴۰ گونه است که یکی از آنها بوکسوس هیرکانا است (۱). این گیاه را در زیان فارسی «شمشاد» می‌نامند. درخت شمشاد دارای وارپته‌های زینتی چندی است که به ارتفاع و قطر قابل ملاحظه‌ای می‌رسند (۲،۳). این گیاه در جنگلهای کم‌ارتفاع شمال ایران در اطراف گرگان، بهشتر، نوشهر، رشت، لاهیجان، دره چالوس و دره هراز می‌روید (۳،۴).

مدتهاست که گونه‌های بوکسوس به عنوان منابع آلکالوئیدهای تی‌تریپنوییدی جدید و دارای فعالیت‌های بیولوژیک شناخته شده‌اند. بررسی‌های فیتوشیمیایی تا به حال منجر به جداسازی بیش از ۱۵۰ عدد از این نوع ترکیبات از گونه‌های مختلف جنس بوکسوس (۶،۷) است.

در طب سنتی از عصاره‌های جنس بوکسوس برای درمان تب‌های مالاریایی مقاوم به گنه‌گنه، دردهای رماتیسمی، نفرس و بیماریهای پوستی استفاده می‌شود (۷). همچنین گزارش شده است که عصاره اتانلی *Buxus sempervirens* دارای فعالیت ضد HIV است (۸).

افزون بر این نشان داده شده است که آلکالوئیدهای موجود در بوکسوس هیرکانا به علت دارا بودن قابلیت بازدارندگی استیل‌کولین‌استراز می‌توانند به

عنوان داروی طبیعی بر ضد بیماری آلزایمر به کار برده شوند (۹). با توجه به سوابق فوق و در دسترس بودن بوکسوس و نظر به اهمیت و کاربرد روزافزون آلکالوئید استروئیدی و به منظور بررسی امکان استخراج یک آلکالوئید استروئیدی از بوکسوس هیرکانای ایرانی، این تحقیق انجام گرفت.

مواد و روش‌ها

تحقیق به روش *exploratory* انجام گرفت. پس از جدا کردن ناخالصی‌ها، تمام قسمتهای هوایی و زمینی گیاه بوکسوس هیرکانا در هوای آزاد بدون استفاده از نور و حرارت زیاد تحت شرایط کنترل شده، خشک گردید. سپس توسط آسیاب برقی به صورت پودری نرم درآورده شد که جمعاً ۱۵۰۰ گرم پودر از قسمتهای مختلف گیاه به دست آمد.

عصاره‌گیری از ۱۰۰۰ گرم پودر آسیاب شده به روش خیساندن (*Maceration*) در سه مرحله و هر مرحله سه روز و جمعاً به مدت ۹ روز به وسیله ۶ لیتر متانل ۸۰٪ انجام گردید. در این مرحله آزمایشهای مختلف انجام شده روی عصاره متانلی، وجود آلکالوئیدها، فلاونوئیدها، تریپنوییدها و ساپونین‌ها را در آن عصاره به تأیید رسانید. عصاره‌های جمع‌آوری شده پس از گذراندن از صافی به وسیله دستگاه تبخیرکننده چرخان و در دمای کمتر از ۴۰°C در خلا تغلیظ گردیدند. پس از تبخیر حلال در یک کریستالیزور، مقدار ۱۷۰ گرم عصاره تام به دست آمد.

به منظور استخراج مواد موجود در عصاره تام، به آن اسیدکلریدریک $pH=2$ افزوده شد. سپس محلول اسیدی حاصل به وسیله کلروفرم استخراج گردید که فاز کلروفرمی حاوی مواد غیرآلکالوئید بود. آنگاه pH فاز آبی باقیمانده با افزایش آمونیاک به ۹ رسانیده شد و محلول بازی حاصل بلافاصله به

مربوط به ارتعاشات کششی گروه کربنیل $C=O$ دیده می‌شود. در فرکانس 1630 cm^{-1} یک نوار جذبی متعلق به ارتعاشات پیوند $C=C$ آگروسیکلیک یافت می‌شود. جذب در فرکانس 1460 cm^{-1} مربوط به ارتعاشات گروه متیلنی حلقه سیکلوپروپانی می‌باشد. در ناحیه 1110 cm^{-1} یک نوار جذبی مشاهده می‌شود که به ارتعاشات خمشی پیوند مربوط می‌باشد $C-O$.

در فرکانس 1040 cm^{-1} یک نوار جذبی مربوط به ارتعاشات خمشی $C-N$ یافت می‌شود و نوا جذبی موجود در فرکانس 920 cm^{-1} نشانگر ارتعاشات

تفسیر طیف جرمی: در این طیف یک پیک مولکولی در $m/e=385/6$ دیده می‌شود و پیک پایه در $m/e=370/7$ قرار دارد. پیک پایه مربوط به از دست دادن یک گروه متیل (CH_3) توسط پیک مولکولی است. پیک موجود در $m/e=342/5$ که ۲۸ واحد با پیک پایه اختلاف دارد، مربوط به از دست دادن یک مولکول پایدار CO توسط پیک پایه است (10، 11).

تفسیر طیف $H-NMR$: دو پیام 0.1000 ppm و 0.1293 ppm یافت می‌شود که با توجه به جفت‌شدگی آنها مربوط به دو پروتن متیلنی حلقه سیکلوپروپانی است که به صورت دو پیام دو شاخه ظاهر می‌شوند. دو پیام در 4.73 ppm و 4.95 ppm یافت می‌شود که با توجه به ثابت جفت‌شدگی آنها مربوط به دو پروتن وینیلی آگروسیکلیک ($C=CH_2$) می‌باشد.

پیام موجود در 2.34 ppm نشانگر وجود گروه دی‌متیل آمینو $N(CH_3)_2$ می‌باشد.

وسیله کلروفرم استخراج شد. از فاز کلروفرمی به وجود آمده مقدار ۱۰ گرم مواد آلکالوئیدی به دست آمد که به تستهای درازندرف پاسخ مثبت داد.

برای جداسازی ۱۰ گرم مواد آلکالوئیدی به دست آمده از کروماتوگرافی ستونی با فاز متحرک هگزان و کلروفرم با درصدهای مختلف استفاده شد که به علت خالص نبودن اجزای جدا شده، بلافاصله از کروماتوگرافی روی لایه‌های نازک TLC با سیستمهای مختلف حلالی برای جداسازی کامل اجزاء آن فراکسیون ناخالص بهره گرفته شد.

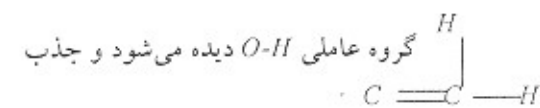
در این روش، سیستم حلالی تشکیل شده از ۲۵٪ استن، ۷۵٪ هگزان و چند قطره دی‌ایتل آمین مناسب تشخیص داده شد و به وسیله آن ماده جداسازی شد که دارای قابلیت جذب تابش ماوراء بنفش UV بود.

به منظور حصول اطمینان بیشتر از خالص بودن جسم جداسازی شده، از آن جسم TLC دو بعدی با استفاده از همان سیستم حلالی فوق به عمل آمد و آن جسم کاملاً در وسط TLC مربعی شکل قرار گرفت و بدین سان خلوص کامل آن به تائید خواهد رسید.

به منظور تعیین جرم مولکولی و نیز ساختار ماده جداسازی شده، آن ماده مورد اسپکتروسکوپی‌های $H-NMR$ و MS قرار گرفت.

یافته‌ها

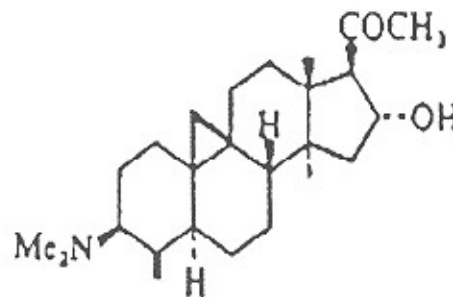
تفسیر طیف مادون قرمز (IR): در فرکانس 3438 cm^{-1} نوار جذبی مربوط به ارتعاشات کششی

فرکانس 3160 cm^{-1} مربوط به ارتعاشات کششی گروه است. در فرکانس 1700 cm^{-1} یک قله تیز

پیام موجود در $2/150\text{ppm}$ مؤید وجود یک اتم هیدروژن در مجاورت یک اتم اکسیژن است. پیام‌های موجود در $0/91\text{ppm}$ و $1/20\text{ppm}$ مربوط به دو گروه متیل نوع چهارم در مولکول جسم می‌باشد و پیام موجود در $1/86\text{ppm}$ مربوط به گروه متیل متصل به گروه کربونیل است (۱۰، ۱۱). نقطه ذوب این ترکیب در گستره $173^{\circ}\text{C} - 170^{\circ}\text{C}$ قرار دارد و چرخش ویژه اش $[\alpha]_D^{25} = +106$ است (۱۰، ۱۱).

بحث
با استفاده از اطلاعات حاصل از تفسیر طیفهای IR و $^1\text{H-NMR}$ و جرمی و نقطه ذوب و چرخش ویژه ترکیب جداسازی شده و نیز با استفاده از نتایج حاصل از تحقیقات قبلی انجام یافته روی دیگر گونه‌های این جنس گیاهی و مقایسه آنها با مشخصات به دست آمده از ترکیب جداسازی شده، می‌توان فرمول ساختاری زیر را برای این جسم ترسیم کرد.

این ترکیب بوکسینی این (*Buxpiine*) نامیده شده است (۱۰) که منعکس کننده نام تیره گیاهی (*Buxaceae*) و آلکالوئید بودنش می‌باشد. نام دیگر این ترکیب سیکلومیکروبوکسین (*Cyclomicrobuxine*) است که منعکس کننده حلقوی بودن مولکولش است (۱۱).

Reference:

منابع

- ۱- زرگری - علی، گیاهان دارویی، چاپ چهارم انتشارات دانشگاه تهران، تهران، جلد چهارم، ۱۳۶۹، ۴۰۲، ۴۰۶.
- ۲- ثابتی- حبیب ا...، درختان و درختچه های ایران، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۴، ۱۵۹.
- ۳- مظفریان - ولا...، ردهخ بندی گیاهی، کتاب دوم، دو لپه ای ها، نشر دانش امروز، تهران، ۱۳۷۳، ۳۰۲ - ۳۰۰.
- 4- Rechinger - K.H., *Buxaceae, Flora Iranica, Wien 4, 1965 - 67.*
- 5- Atta - ur- Rahman, *Handbook of Natural Products Daata, Diterpenoid and Steroidal Alkaloids, Elsevier Science Publishers, Amsterdam, Vol 1, 1990, p. 634.*
- 6- S.Naz, *Phytochemical and Structural Studies on the Chemical Constituents of Buxus sempervirens and B. papillosa, Ph. D. Dissertation, H.E.J. Research institute of Chemistry, University of Karachi, Karachi, 75270, Pakistan, 1995.*
- 7- Cordell, G.A., *Introduction to Alkaloids, Wiley Interscience, New York, 1980, p. 907.*
- 8- Durant, J., Dellanica, P. and Reboultaï, A., *Pet. Int. Appl. Wo 9300, 915(CA 118, 13982 U, 1993).*
- 9- Shehnaz Parveen, Atta- Rahman, M., Iqbal Choudhary, Asaad Khalid and Ayatollahi, S.A.M., *The Riches of Buxus. Batural Remedy for Alzheimer's Disceawe, Abstracts book, p. 103, 8th International Symposium on Natural Product Chemistry, Jan< 18-22, 2000, Karachi, Pakistan,*
- 10- Voticky, Z. and Tomko, J., *Alkaloids from Buxus sempervirens. Configuration of Buxtauine and Buxpiine, Tetrahedron Letters, 1965, 40, 3579-3584.*
- 11- Nakano, T. and Hasehawa. W. *Buwus Alkaloids. The Constitutions of cyclomicrobuxine and cyclomicrobuxinine, J. of Chem. Soc. 1965, 6686*